

Özgören, Aydın, “İki Din Taşıyan İstavriler ve Propaganda”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, ss.153-174.
DOI: 10.31765/karen.668112

İKİ DİN TAŞIYAN İSTAVRİLER VE PROPAGANDA*

Aydın ÖZGÖREN**

* Araştırma makalesidir.

** Dr., Yurtdışı Türkler ve Akraba
Topluluklar Başkanlığı,
E-Posta: aydinozgoren@yahoo.fr

ORCID: 0000-0002-5255-0907

Anahtar Kelimeler: Gizli Hristiyanlar, İstavriler, Kromlular, Gümüşhane, Akdağmadeni, Trabzon.

Keywords: Crypto Christians, the Istavris, Kromlus, Gümüşhane, Akdağmadeni, Trabzon.

Gönderim Tarihi: 08.11.2019

Kabul Tarihi: 30.11.2019

Öz: 1461 yılında Trabzon’un Müslümanlar tarafından fet-hedilmesi şehirde din değiştirme olaylarını tetiklemiştir. Ancak şehirde yaşayan bazı Hristiyanlar Müslümanlığı seçmiş gibi görünseler de gizliden eski inançlarını yaşama-ya devam etmişlerdir. Gizli din taşıyan bu topluluk Trabzon Vilayeti’nde Trabzon-Gümüşhane tarihi yol üzerinde bulunan Sümela Manastırının bulunduğu ve Hristiyanlığın eskiden beri merkezi konumunda olan Maçka ve civarındaki bölgede kendini göstermiştir. Daha iç taraflarda ise aynı durum Gümüşhane sancağı, Torul Kazasına bağlı ve madencilikle bilinen Krom ve İstavri köylerinde görülmüştür. Bölgede yaşayan İstavriler daha sonra Ankara Vilayeti, Yozgat Sancağı’na bağlı Akdağmadeni bölgesine göç etmişler ve iki dinli inançlarını burada da devam ettirmişlerdir.

Uzun yıllar dışarıdan Müslüman ve gizliden Hristiyan olan bu topluluk Rusya’nın bölgede etkinliğini arttırması, Batılı devletlerin müdahalesi ve Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Osmanlı vatandaşlarının istediği dinin gereklerini serbestçe yerine getirebilecekleri yönündeki ifadelerinden cesaret alarak yeniden eski inançları olan Hristiyanlığa döneceklerini ilan etmişlerdir. Batılı devletlerinin Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışma aracı olan bu mesele Osmanlı Devleti’ni uzun süre meşgul etmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonunda Paris’te toplanan Sulh Konferansı’nda İstavriler meselesi Yunanistan tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Milli Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasıyla Türkiye ve Yunanistan Devletleri arasında imzalanan Mübadele Anlaşması sonucu Gizli Hristiyan topluluğun Anadolu’dan göç etmesiyle mesele gündemdeki yerini kaybetmiştir.

ISTAVRIS AS THE CRYPTO CHRISTIANS OF THE OTTOMAN STATE AND PROPAGANDA

Abstract: The Conquest of Trabzon by Muslims in 1461 triggered the religious conversions within the city. However, even if some Christians in the city seemed to have chosen Islam, they maintained their own beliefs in a secret manner. This community who kept their faith a secret lived in the region of Maçka and its vicinity which had been the centre of Christianity for a long time and the place where Sümela Monastery is located on Trabzon-Gümüşhane historical road. The same situation was seen upcountry in Gümüşhane sanjak alongside Krom and Istavri villages in Torul district known by their mining activities. The Istavris who had lived in the region then migrated to the Akdağmadeni region of the Sanjak of Yozgat in the Ankara Province and continued their double faiths there.

This community, which had been Muslim and crypto Christian for many years declared that they would return to their old beliefs, Christianity, in the wake of the encouragement that came with the rising Russian influence in the region, the intervention of Western states as well as the Edict of Gülhane and Edict of Reform that gave freedom to Ottoman citizens to practice their own faith. This matter, which had been taken advantage by the Western states as a propaganda tool to interfere in the internal affairs, kept the agenda of Ottoman State occupied for a long time. Especially at the end of World War I, the Istavris question was also addressed in the Paris Peace Conference, where the Greek side used it as a propaganda tool. After the successful end of the War of Independence for the Turkish side, this issue fell of the agenda with the immigration of crypto Christian community from Anatolia because of the Exchange Agreement signed between Turkey and Greece.

Giriş

1839 Gülhane Fermanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde yönetsel ve toplumsal sorunlar çözülmeye çalışılırken pratikte birçok yeni sorunla karşılaşmıştır. Bunlardan bir tanesi de gayrimüslimlerin askere alınması ile ilgili yapılan girişimler ve bunun sonucu olarak oluşan toplumsal muhalefettir. Ancak bir başka mesele var ki, o da

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan ve lokal olmasına rağmen devlet makamlarını hayli meşgul eden ve bunun yanında Batılı Güçlerin Osmanlı Devleti'nin iç içlerine müdahalesi için bir bahane teşkil eden "Gizli Hristiyanlık Meselesi" idi.

Gizli Hristiyanlık Meselesi Kıbrıs, Girit ve Arnavutluk gibi Osmanlı Devleti topraklarının çeşitli bölgelerinde değişik şekillerde görülmüştür.¹ Bu bölgelerden biri de Trabzon-Gümüşhane tarihi yol güzergahında bulunan o dönemin Torul Kazasına bağlı Krom, İstavri ve İmera gibi yüksek rakımlı köyleri ve özellikle bölgenin Ortodoks Hristiyanlarının uzun yıllar merkezliğini yapan Maçka bölgesi idi. İki din inancı taşıyan topluluğun daha sonraki tarihlerde Ankara Vilayeti, Yozgat Sancağı'na bağlı Akdağmadeni bölgesine göç etmesiyle aynı mesele burada da yaşanmıştır. Bu mesele Trabzon-Gümüşhane tarihi yolunu takip eden İngiliz, Fransız gibi yabancı seyyahların dikkatini çekmiş bölgedeki Müslümanları şüphelendirmiş ancak uzun yıllar mesele kamuoyuna yansımamıştır.

Gizli Hristiyanlık Meselesi Gülhane Fermanından sonraki süreçte yaşanan iç ve dış gelişmelere bağlı olarak Trabzon Vilayeti'nde daha önce birtakım nedenlerden dolayı Müslümanlığı kabul etmiş Rum kökenli Ortodoks Hristiyanların eski dinlerine dönmek için yaptıkları girişimlerle ilgili bir meseledir. Bu topluluğun kendilerinin Müslümanlığı benimsemedikleri ve atalarının dinini gizlice yaşadıklarını beyan etmeleri üzerine İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi harekete geçmiş ve böylece konu Batı kamuoyunda Doğu Hristiyanlarına yönelik bir zulüm veya baskı olarak gösterilmek istenmiştir.

Özellikle 1919-1920 tarihlerinde Birinci Dünya Savaşı sonucunda sınırların belirlendiği, devletlerin ve milletlerin kaderinin tayin edildiği Paris Sulh Konferansı'nda konu Yunanistan ve Patrikhane tarafından bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

¹ Bkz. Bilgin, 2010.

Osmanlı resmi makamları bu meselenin temel sebebini söz konusu topluluğun askerlik yükümlülüğünden kurtulmak istemesi ve bölgedeki halkın cahilliğinden yararlanan misyoner ve din adamlarının halkı kandırması şeklinde değerlendirmiştir. Bundan dolayı resmi otorite gizli Hristiyanların resmîyette Hristiyan olarak tanınmalarına yönelik her girişimi reddetmiştir. Diğer yandan Batı kamuoyunda konu istismar edilmemesi için azami gayret sarf edilmiştir. Osmanlı yetkilileri bu sorunu bölgede okullaşmayı hayata geçirecek, yönetsel olarak bölgeyi daha güçlü kılarak ve bölgeye tedbirler kapsamında daha fazla ödenek ayırarak aşılabileceğini düşünmüştür. Ancak meselenin sosyolojik ve psikolojik boyutu göz ardı edildiği için alınan tedbirler işe yaramadığı daha sonraki yıllarda anlaşılmıştır.

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması ile birlikte 1923 yılında Türkiye-Yunanistan arasında yapılan mübadele ile iki din inancına sahip bu topluluk bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve mesele uzun bir süre gündemden düşmüştür. Ancak günümüzde bu mesele "geçmişle yüzleşme, bölgenin bir gerçeği veya yaşanmışlıkları tekrar hatırlama" adına yeniden gündeme getirilmektedir. Bu kapsamda Turgay Bostan'ın *Son Krifos* romanı, Yorgo Andreadis'in *Tamama Pontus'un Yitik Kızı* ve *Temel Garip/Todoron* isimli çalışmaları, senaryosunu Yeşim Ustaoglu ve Petros Markaris'in yazmış olduğu 2005 yılı yapımı *Bulutları Beklerken* filmi, Yusuf Kurçenli'nin senaristliğini ve yönetmenliğini üstlendiği 2009 yapımı *Yüreğine Sor* filmi bu konuları işlemiş ve tekrar gündeme getirmiştir.

Çalışmamızda İstavrilerin din değiştirme meselesini ve bu sürecin Batılı Devletler tarafından zamanın ruhuna uygun bir şekilde propaganda aracı olarak nasıl kullanıldığını incelemeye çalışacağız.

1. Trabzon Vilayeti'nde² İki Din Taşıyanlar

19. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon Vilayeti'nde Ortodoks Rum Cemaati'nin İstanbul'a bağlı metropolitler tarafından idare edilen üç piskoposluk bölgesi bulunuyordu. Bu üç bölge Rus sınırından başlayıp Trabzon ve Lazistan Sancaklarını Giresun, Tirebolu, Lazistan ve Trabzon Kazalarını kapsayan Trabzon bölgesi, Gümüşhane Sancağını içine alan Gümüşhane bölgesi, Samsun, Bafra ve Çarşamba Kazalarından oluşan Samsun bölgesini kapsamaktaydı. Bazı kazalar (Ordu, Fatsa, Ünye ve Terme Kazaları) Sivas Vilayeti sınırları içerisinde olan Niksar piskoposluğuna bağlıydı. Trabzon'da Maçka bölgesinde Ortodoks Rumlara ait üç önemli manastır bulunmaktaydı. Bu manastırlar doğrudan İstanbul patrikliğine bağlıydı. Manastırlardan Sümela'ya 15 köy, Vazelon'a 20 köy ve Peristera'ya 11 köy bağlıydı. Trabzon'daki Gregorjen Ermeni kilisesinin görev alanı Bafra (Sinop'a bölgesine bağlı olduğu için) hariç tüm vilayeti kapsamaktaydı. Katolik Ermeni kilisesi ise Trabzon Vilayeti haricinde Sivas Vilayeti, Amasya ve Merzifon Kazalarından da sorumlu idi. Vilayette ayrıca biri Trabzon'da biri Samsun'da olmak üzere iki tane Kapusen (Capucins) misyoner okulu bulunmaktaydı. Bulgaristan kıyıları dahil tüm Karadeniz boyunca mevcut okullar Trabzon'dan denetleniyordu. Protestanlar için ise Trabzon merkezde ikamet eden bir Amerikalı misyoner ve Samsun'da hizmet eden bir Ermeni protestan söz konusuydu.³

Trabzon Vilayeti'nde gizli Hristiyanlığın görüldüğü yer daha çok Trabzon-Gümüşhane tarihi yol üzerinde bulunan Sümela Manastırı'nın bulunduğu ve Hristiyanlığın eskiden beri merkezi konumunda olan Maçka ve civarındaki bölge ve daha iç taraflarda Gümüşhane Sancağı, Torul Kazası'na bağlı ve madencilikle bilinen Krom (Kurum) köyleri idi. Makalemizin konusunu teşkil eden bu köylerden Yağlıdere üzerinde çatallaşan ana vadinin kuzey

² 1867'den önce Trabzon Eyaleti.

³ Cuinet, 1892: 6, 7.

doğu yönünde Krom, Krom'un yaklaşık 12 kilometre doğusunda İstavri ve İstavri'nin üç kilometre doğusunda da İmer yerleşimleri yer almaktadır.

Bu bölgeye seyahat eden ve seyahatlerini kitaplaştıran yabancı gezginler ve yabancı görevliler İstavri ve Krom bölgesindeki kişilerin gizli Hristiyan olduklarına dair bazı tespitlerde bulunmuşlardı. Bunlardan bir tanesi Ermeni Rahib Minas Bıjıkyan'dır. 1817-1819 yıllarındaki Karadeniz seyahatinde, Gümüşhane hakkında verdiği bilgiler bu meseleye işaret etmektedir: *“Rumların içinde Gromtsi denilen bir zümre vardır ki, bunlar yarı Hristiyan yarı Müslüman olup kalben tam bir Hristiyan gibi ibadet ederler, zahiren de bir Müslüman gibi hareket eder ve icabında namaz kılarlar. Nesilden nesile hiç değişmeyen bu adamların imamları da kendileri gibidir.”*⁴

1831 yılının Mayıs ayında bölgeyi ziyaret eden Amerikan Protestan Misyoneri Eli Smith ve arkadaşı Dwight bölgede iki din taşıyanların varlığını misyonerlik açısından olumlu değerlendirerek onlar hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Bu vadide tarım yapanlar ve yaşayanlar, Laz değillerdi. Rum kökenliydi. Bence bu insanların bazıları halen Rum inancına sadık yaşıyorlardı. Ancak birçoğu iddiaya göre İslamiyet'i kabul etmişler Müslümanlarla birlikte aynı peygambere inanmışlardı. Ancak sağlam bir kaynağın bize, bu insanların inançlarını önemsemediklerini söylediklerinde çok şaşırılmıştık. Bu kişiler ne sünnet oluyorlardı ne de Müslüman dininin herhangi bir ayinine katılıyorlardı. Gizliden gizliye, Yunan kilisesine bağlıydılar ve dini törenlerini yönetecek bir rahip bile ayarlamışlardı”⁵.

Fransız coğrafyacı ve Duyun-ı Umumiye Genel Sekreterliği yapmış olan Vital Cuinet de daha önce bu yoldan geçmiş ve Krom

köylerine uğramış yabancı seyyah ve görevliler gibi bölge için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Trabzon'un güneyinde Krom köyleri adını taşıyan 9 köy bulunmaktadır. Bu köyler Rumlar tarafından meskündür. Hâkim otoriteye boyun eğerek görünüşte Müslüman olmuşlardır. Ancak kalpten hala daha Hristiyan inancını taşımaktadırlar. Bulunduğumuz yüzyılın (19. yüzyıl) yarısında askerlik görevinden muaf tutulmak için Hristiyan olduklarını ilan etmişlerdir. Birçoğu hala daha Müslüman isimleri taşımaktadır. Başlıca Krom köyleri Krom, İmera, Pardi, Alitinos, Mokhora, Ligosti'dir ve 12 ile 15 bin arasında bir nüfusa sahiptir.”⁶

Gizli Hristiyanlığın kendini büyük bir oranda ifşa ettiği 1876 senesinde Torul Kazası'na bağlı 49 köy bulunmaktaydı. Bu köylerin yarısına yakını Rum köyüydü. Bu köylerden Santa, İstavri ve Krom köyleri tarihi kökenleri olan ve Torul Kazası'nın en büyük köylerindendi. Bu dönemde Torul Kazası'nın köylerinde 7.820 hane yaşıyordu. Bu köylerde halkın dini ibadetlerini yerine getirmeleri için 27 cami ve mescit, 48 kilise ve manastır bulunuyordu. Çocukların eğitimi için ise 10 medrese ve 22 mektep mevcuttu. 1876 yılında Torul Kazası'na bağlı İstavri Köyü'nün hane sayısı 148, nüfusu ise 373 idi.⁷

İstavriiler Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde bulunan belgelere göre İslam dinine 1790 yılında geçmiştir⁸. Gümüşhane Sancağının Torul Kazası'nda yaşayan bu topluluğun isminin birçok değişik söyleniş biçimi mevcuttur. Osmanlı resmî belgelerinde köy İstavri, halkı da İstavriiler biçiminde zikredilmektedir.⁹

İki din taşıyan bu topluluk 3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Gülhane Fermanında Osmanlı memleketleri ahalisinin tamamının can, ırz, namus ve mallarının padişah tarafından tam bir korumaya alınacağı taahhüdü¹⁰ sonrasında eski dinlerine dönme eğilimleri göstermişlerdir. Ancak ilk ciddi

⁴ Bıjıkyan, 1969: 59.

⁵ Smith, 1833: 319, 320.

⁶ Cuinet, 1892: 12.

⁷ Saylan, 2014: 35,36, 224.

⁸ Türkan, 2012: 78.

⁹ Fransız kaynaklarda *Les Stavriotes* olarak zikredilmektedirler.

¹⁰ Bkz. Tanzimat, 1940. (Hattı Şerif'in Osmanlıca tam metni).

girişimleri 28 Şubat 1856 yılında ilan edilen İslahat Fermanı'nın "...memâlik-i mahrusâmda bulunan her din ve mezhebin âyini bervech-i serbesti icrâ olunduğundan tebea-i şâhânemden hiçbir kimesne bulunduğu dinin âyini icrâdan men'olunmaması ve bundan dolayı cevri ü ezâ görmemesi ve tebdil-i din ve mezhep etmek üzere kimse icbâr olunmaması..."¹¹ ifadesinden biraz da dış gelişmelere bağlı olarak cesaret almalarıyla gerçekleşmiştir.

İslahat Fermanı ile başlayan yeni dönemde İstavriler bölgedeki misyoner faaliyetleri, Hristiyan din adamlarının da telkinleri ile açık bir şekilde Hristiyan olduklarını ilan etmeye başlamıştı. Daha sonra bu duruma Krom ve Maçka'daki ve Gümüşhane Kilise bölgesindeki köyler de eşlik etmiştir. Bu kapsamda ilk adım Trabzon İtalyan Konsolosluğunda çalışan ve İtalyan Konsolos Fabri'nin kavalılığını yapan Pehlil Tekiroğlu adında bir Kromludan gelmiştir. Pehlil İslahat Fermanının ilanından iki buçuk ay sonra 14 Mayıs 1856 yılında Vali konağına gidip Hristiyanlığa döndüğünü, Hristiyan olarak vaftiz edildiğini ve adının Petros Savvas Sideropoulos olarak değiştirdiğini ilan etmesi ve bu duruma dönemin valisi Hayrettin Paşa'nın ses çıkarmaması iki din taşıyan bu topluluk için cesaret verici bir gelişme olmuştur. İstavriler Batılı devletlerin desteğini almak ve kendilerine uygulanacağını düşündükleri tazyiki azaltmak için İstanbul'a ve Büyük Güçlerin temsilcilerine dilekçe yazmaya başlamıştı. Trabzon'daki Rus konsolosluğu sekreteri Marsilyalı Joseph Ricard İstavrilerin çoğuna bu dilekçeleri yazmalarında yardımcı olmuştur. Aynı şekilde Fransız baba ve Yunan anneye sahip, Ortodoks dinine mensup, Fransa Trabzon Konsolosluğu kaçıncılar ve daha sonra Trabzon ve Kayseri İngiliz Konsolosluğu tercüman olan Andre Masson da İstavrilerin bu girişimlerinde yardımcı destek vermekteydi.¹²

¹¹ Ülkemde bulunan her din ve mezhebin ayinlerini serbestlikle icradan men olunmaması ve bundan dolayı sıkıntı ve eziyet çekmemesi ve din ve mezhep değiştirmek için kimsenin zorlanmaması" (Bkz. Tanzimat, 1940 (İslahat Fermanı Osmanlıca tam metni).)

Avrupalı konsoloslar tarafından teşvik edilen Kromlular Doğu Ortodoks Kilisesine olan bağlılıklarını belirten bir bildiri yazmışlardı. Gizli Hristiyanlar 44 kişilik bir komisyon kurup 15 Temmuz 1857 tarihli belge niteliğinde bir yazı hazırlamışlardı. Belgeye göre Trabzon Gümüşhane Metropolitliği bölgesinden olan Krom, Santa, Kovasa, Parti, Yağlıdere, Stavrin, Muzena, Stilu, Haravas, Tandurlu, Sise, Pontilas, Thersas, Ağursa, Laraharis, Kapıköy, Galiana, Haçeveras, Kavaras ve diğer köylerde oturan gizli Hristiyanlar görüş birliği ile kendilerini savunmak ve kendileri hakkında açıklama yapmak amacıyla temsilci seçtiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca hazırladıkları belge ile dinleri ve özgürlükleri için onlara yol göstermeleri için İngiliz, Fransız, Avusturya, Rusya ve Yunanistan İmparatorluğu'nun elçilerinden de yardım istemişlerdir.¹³

1913 yılında Trabzon Metropolitliğine atanan ve Pontus Meselesinde başat rol oynayan Hrisantos'un 1933 yılında yayınlanan *I Ekklisia Trapezounto* (Trabzon Kilisesi) isimli kitabında 44 temsilcinin imzalarını taşıyan belge bulunmaktadır.¹⁴

Kromluların dağlardan gelip din değiştirmek için Trabzon'da konsoloslukların bulunduğu Uzun Sokak'a topluca gelmeleri Trabzonlular arasında şaşkınlıkla karşılanmış olacak ki onlar için Trabzonlular "*Uzun Sokak çamur oldu / Kromlular gâvur oldu*" diye bir türkü yakıştırmışlardır.¹⁵

Bölgedeki gizli Hristiyanların inançlarını açıkça ilan etmelerine yönelik girişimlerini yakından takip eden ve Trabzon'da 1858-67 yılları arasında İngiliz konsolos yardımcılığı yapan Aleks Stevens İstanbul'da bağlı olduğu elçiliğe gönderdiği raporlarında bu meseleden bahsetmektedir. Stevens 1857 tarihli raporunda birkaç ay önce bazı tarafların kendisine ulaştığını ve amaçlarını gerçekleştirmek için kendisinden tavsiye

¹² Janin, 1912: 501.

¹³ Bryer, 1995: 16.

¹⁴ Flippides, 1973: 110. belge.

¹⁵ Bryer, 1995: 16.

istediklerini belirtmiştir. Stevens bu kişileri İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğine yönlendirdiğini belirtmiştir. Bu kapsamda bölgenin gizli Hristiyanları Hristiyanlığı dönmek istediklerini belirten bir yazıdan dört nüsha oluşturacaklarını bir tanesini İngiliz Büyükelçiliğine diğerlerini de Avusturya, Fransa ve Rus temsilcilerine takdim edileceğini belirtmektedir. Stevens raporunda bu gelişmelere Müslümanların tutumlarını takip ettiğini ancak Müslümanların bu din değiştirme olayına kayıtsız kaldığını ve bunun da iyi bir şey olduğunun altını çizmiştir. Stevens raporunda Temmuz ayının sonunda Kromluların Müslümanlıktan vazgeçecekleri yönündeki duyumların yayılmaya başlamasından sonra Paşa, Defterdar ve diğer ileri gelenler bu gelişmenin Hristiyanlar açısından da sevinilecek bir durum olmadığını çünkü Kromluların hiç bir şeye inanmadıklarının altını çizmiştir. Stevens raporunda Hristiyanlıklarını ilan edecek aile sayısının henüz belli olmadığını ancak tam manasıyla desteklenirse Hristiyanlıklarını ilan edebileceklerinin altını çizmiştir.¹⁶

Burada İngilizleri endişeye düşüren durum Kromluların ciddi oranda Rusların himayesine girme eğilimleridir. Nitekim Ruslar bu kişilere kolayca pasaport vermekte ve onların himayelerini üstlenmekten geri kalmamaktaydılar. Gerçekten de Rusların bölge Ortodoksları üzerindeki etkisinin büyük olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum birçok yabancı tarafından da teyit edilmektedir. 1869 yılında bölgeye gelmiş olan Fransız Théophile Deyrolle yazdığı notlarda Trabzon'daki Rumların "*Ermeniler gibi Osmanlıya değil daha çok Rusya'ya sadık olduklarını*" söylemesi¹⁷ ve Trabzon'da bulunan İngiliz konsolosu Alfred Biliotti 26 Ekim 1878 tarihli raporunda, Rus konsolosunun şehre gelişine tanıklık etmek için büyük bir kalabalığın toplanmasından ve Rum Piskoposunun Rus himayesindeki kutsamasından bahsetmesi şehirdeki Rum azınlığın Rusya'ya duydukları ilgiyi bize göstermektedir.¹⁸

İki din taşıyan bu topluluğun girişimleri bir sonuç vermemiş ve İstavriler resmîyette yeniden Müslüman olarak muamele görmeye devam etmişlerdir. 1876 Kanun-ı Esasiye ve Berlin Anlaşması da İstavrilerin hayatında bir değişikliğe neden olmamıştır.

Belgelerden ve hatıratlardan anlaşıldığına göre Gizli Hristiyanların kendilerinin dışa vurması Tanzimat dönemi ile başlamış Kanun-ı Esasiye'nin ilanı ile devam etmiş ve Meşrutiyet dönemiyle zirveye çıkmıştır. 1877'de kaleme alınmış olan *Trabzon Tarihi*'nin yazarı Şakir Şevket de bu durumu hayıflanarak şöyle zikretmektedir:

"...Maçka'nın ahalisinden birtakımı Hristiyan oldukları halde müstesna zamanlarda her nasılsa kendilerini İslam suretinde göstererek bir müddet yasamışlar ise de muahharan yani Ragıp Paşa merhumun valilikleri zamanında Hristiyanlıklarını izhar ile mektepte birlikte okuduğumuz ve cam-i şerifte beraberce namaz kıldığımız Ahmet ve Hasan'a Nikola ve Yorgi denmeğe başlandı..."¹⁹

1908 yılında yani II. Meşrutiyetin ilan edildiği dönemde Trabzon Vilayeti'nde maiyet memuru olan Ahmet Faik (Günday) hatıralarında bölgedeki din değiştirmeleri ile ilgili ilginç bilgiler vermektedir:

"Meşrutiyetin ilanına müteakip Yomra, Maçka, Tonya, Şarlı nahiyelerinde Müslümanların tanassur etmeye başladıkları görüldü. Hatta bu yüzden birçok köylerde vukuatlar olmaktaydı. Ölen bir adamın cenazesini defnetmek için Ortodokslar o adamın Ortodoks olduğunu, Müslümanlar da Müslüman olduğunu iddia ediyor ve her ölüyü kendisinin gömeceğini ileri sürüyordu. Hükümetçe yapılan tahkikatta bazen Müslümanlara veriliyor ve bazen de mesele hal edilemediği için hükümet tarafından defnediliyordu. Bu adamın ellerinde nüfus tezkerelelerinde Müslüman oldukları ve Müslüman ismi yazılı olduğu ve babasının da Müslüman olduğu görülüyordu. Buna rağmen kendileri Ortodoks oldukları ve isimlerinin Yani ve Niko gibi Rum isimleri olduğu ve gizli din yaşadıklarını söylüyorlardı. Kendilerinin Osman Paşa Müslümanı olduklarını ve Meşrutiyete babaları ve kendileri ve aile efradı

¹⁶ Bryer, 1995: 35.

¹⁷ Deyrolle, 1875: 8.

¹⁸ Yılmaz, 2008: 171.

¹⁹ Şevket, 2001: 105,106.

gizli Ortodoks dinini ve zahiren Müslüman gibi gözükmek suretiyle Ortodoksluklarını muhafaza ettiklerini söylüyorlardı. Hazine-darzade ailesinin 1260 tarihindeki son valisi Osman Paşa tarafından yukarıda ismi geçen nahiyelerdeki Rum Ortodoksları cebren Müslüman yapmış olduğu ve Meşrutiyetin ilanı ile başlayan irtidat keyfiyetinin hakikati anlaşılmıştı”.²⁰

Günday bu hadiseleri köylülerin cahilliğinden kaynaklandığını ifade ederek bu köylerde derhal araştırma yapıldığı ve oralarda birçok papaz ve kilisenin bulunmasına rağmen Müslüman köy okulunda öğretmenler bulunmadığı, köy camilerinin olmadığını ifade etmektedir. Günday bu hadiselerin önüne geçmek için tahkikat sonrasında Vilayet İdare Meclisi'nin Müslüman azalarının yazdıkları bir mazbatada Ortodoksluğun önemli merkezlerinden olan Maçka'nın kaza olmasını ve mülkiye mezunu olması şartıyla buraya bir kaymakam tayin edilmesini ve bu suretle köylerde okul ve mescit yaptırılarak din değiştirme hadiselerinin önüne geçilmesi için Dahiliye Nezareti'ne teklifte bulunulmuştur.²¹

Dönemin Trabzon Valisi Kadri Paşa din değiştirmelerinin temel sebebini askerlikten muaf tutulmak düşüncesi ve bölgedeki halkın cahilliğinden yararlanan misyoner ve din adamlarının halkı kandırması olarak tespit etmişti. Bölgede okullaşmayı hayata geçirmek, yönetsel olarak bölgeyi daha güçlü kılmak ve daha fazla ödenek ayrılması amacıyla alınan önlemler kapsamında nahiye olan Maçka'yı kaza yapmak fikri ortaya çıkmıştır. Merkezle taşra arasındaki çeşitli tarihlerde yazışmalardan sonra Maçka'nın kaza haline getirilmesi 13 Mart 1910 kararlaştırılmıştır.²²

Alınan köklü tedbirlerin de işe yaramadığını yine belgelerden takip etmekteyiz. Giresun Mutasarrıfının²³ Pontus Meselesinin zirveye çıktığı bir tarihte Merkez Ordusu Komutanlığı'na yazdığı raporda bölgedeki

gizli Hristiyanlıkla ilgili şu bilgiyi vermektedir:

“1912 senesinde Trabzon Belediye Tebabetinde bulunduğum sıralarda Maçka Kazası'nın ahvâl-i sıhhiyesini teftişe çıkmıştım. Hamsiköy ve civarındaki köylerde bazı merzâya îrâd eylediğim suallere aldığım cevaplar nazar-ı dikkatimi celbetti. Meselâ: ‘Oğlum adın ne? Kosti, Babanın adı ne? Ahmed. Aynı sualleri tekrar ettiğim eşhasdan ekseriyet- azimesinin esâmisi Petro, Nikola...ilh. Babalarının isimleri Ali, Veli ...ilh olduğuna kemâl-i hayret ve esefle ittıla hasıl eyledim. Keyfiyeti daha ziyâde tahkik ve nüfus kuyudatına müracaat ettim. Rum papazlarının, Rum münevverâtının köylülerin cehaletinden bil istifâde yaptıkları propagandalarının netâyic-i müfsidkârenelerinden olmak üzere yüzde altmış Müslümanın da irtidâda doğru gittiklerini dehşet ve nefretle anladım.”²⁴

2. Akdağmadeni İstavrileri

19. yüzyıl boyunca Gümüşhane Sancağı'nda yaşanan göç hareketi temelde tarım alanlarının yetersizliği, doğal afetler, Osmanlı-Rus Savaşları ve Rusya'nın iskân politikasına bağlıydı. Ancak yapılan bu göçlerin en önemli sebebini bölgedeki madenlerin ekonomik değerini kaybederek kapanmaya başlaması oluşturmaktaydı. Gümüşhane Sancağı'nda o dönemde 37 gümüş madeni ve 6 bakır madeni bulunmaktaydı.²⁵ Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgedeki maden işletmelerinin çağın teknolojisine ayak uyduramamaları ve geleneksel yöntemlerle faaliyetlerine devam etmesi sonucu Batı devletlerine kıyasla maliyetlerin arttırması, Osmanlı Devleti'nin otoritesini kaybetmesiyle birlikte idari olarak madenleri kontrol altında tutamaması ve maden emînlerinin keyfi davranışları, bölgedeki eşkıyaların maden bölgesinde yaşayan halk üzerindeki baskısı, yaşanan savaşlarla birlikte bölgede etnik çeşitliliği olan halk arasında başlayan hu-

²⁰ Beyoğlu, 2011: 36,37.

²¹ Beyoğlu, 2011: 36,37.

²² Özdiş, 2008: 101,103.

²³ Mesut Çapa söz konusu makalesinde raporu kaleme alan mutasarrıfın raporda ismi geçmediğini ve kim olduğunu net olarak tespit edemediğini belirtmektedir.

²⁴ Çapa, 1987: 55.

²⁵ Cuinet, 1892: 18.

zursuzluk nedeniyle Gümüşhane Sancağı'nda madencilik durma noktasına gelmişti.²⁶

1839 başından 1861 başına kadarki zaman dilimi içinde Gümüşhane Sancağı'ndan birçok kişi sancak dahiline, çevre vilayetlere, ülke dahilindeki farklı bölgelere ve yurt dışına göç etmişlerdi. Bu yıllar arasında Gümüşhane sancağı dışına göç edenlerin sayıları 3.192 kişi idi. Bu sayı içerisinde en çok göç eden bölge İstavri ve Krom köylerinin bulunduğu Torul Kazası'ndan olmuştur. Bu tarihler arasında bu bölgeden sancak dışına toplam 1.910 kişi göç etmişti.²⁷ O dönemin nüfusu göz önüne alınırsa bu ciddi bir sayıdır.

İstavriler seksen hane civarında Trabzon'a bağlı Gümüşhane Sancağı Torul Kazası'ndan gelerek Ankara Vilayeti'nin Yozgat Sancağı'na bağlı Akdağmadeni Kazası'na yerleşmişlerdi. Gelme amaçları hükümet tarafından işletilen Akdağmadeni'deki Simli kurşun madeninde çalışmaktı.²⁸ Osmanlı belgeleri incelendiğinde İstavrilerin buraya 1840'lı yıllarda göç ettiği görülmektedir. Söz konusu belgelerde İstavrilerin ilk olarak Akdağmadeni kasabasında iki mahalle, Aktaş ve Başçatak mezrasında mukim oldukları anlaşılmaktadır.²⁹

İstavriler geldikleri bölgede olduğu gibi Müslüman olarak bilinmekteydiler. Ancak Müslüman olarak bilinmelerine rağmen gizliden gizliye Ortodoks dini inancına sahiptiler. Geldikleri bölgenin yani Gümüşhane Metropolitine bağlılıklarını sürdüren İstavriler üzerinde din adamlarının etkisi olduğu muhakkaktır. Ancak dış etken olarak misyonerlerin faaliyetleri yanında aynı mezhebe sahip Rusya'nın da Trabzon Vilayeti'ndeki Ortodokslar üzerinde olduğu gibi bölgedeki Ortodokslar üzerindeki etkisi tartışılmazdı. Ortodoksların hamiliğine soyunan Rusların kazandığı her başarı Anadolu'daki Ortodokslara cesaret vermekteydi. Ruslarla yapılan 93 Harbi'nden

sonra İstavrilerin de bu süreçten etkilediği anlaşılmaktadır. İstavriler Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan bu savaştan sonra yavaş yavaş hem camiye hem de kiliseye gitmeye başlamışlardır.

Bizansolog Raymond Janin 1912 yılında kaleme aldığı makalesinde Akdağmadeni'nde mukim İstavriler ile ilgili süreci şöyle anlatmaktadır:

“1832 yılına doğru İstavri ve Krom köylerinde yaşayan gizli Hristiyanlar aralarında önemli bir çoğunluğu kendileri için daha emin ve daha önce Hristiyanların da mukim olduğu Sivas Vilayeti ve Ankara Vilayeti arasında uzanan dağ silsilesinde bulunan Akdağmadeni'ne yerleşmişlerdir. İstavriler burada Sinmaden, Akdağ, Bularmaden köylerini kurmuşlardır. [...] İstavriler daha fazla tepki çekmemek için yine eski yaşantılarına (yani dışardan Müslüman içerden Hristiyan) geri dönmüşlerdir. Hristiyanlığa olan bağlılıkları da aynı şekilde devam etmiştir. Ölümlerini yine çevredeki Hristiyan mezarlıklarına gömmüşlerdir. 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasiyi inanç özgürlüğü getirmesinden dolayı İstavriler bu durumu kendilerini Hristiyan ilan etmek için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Paskalya günü hep beraber kiliseye gitmişlerdir. Açık bir şekilde Hristiyan olduklarını ve bu şekilde öleceklerini ilan etmişlerdir. Kaymakamın emriyle muhtar ve ileri gelenler kiliseye gidip onları uyarmıştır. Bunun üzerine bölgedeki İstavriler kaymakamlık binasının etrafını sarak yüksek sesle Kanun-i Esasiye'nin Hristiyanlığa dönmeyi serbest bıraktığını hatırlatmış ancak kaymakam onlara müdahale ederek onları oradan uzaklaştırmıştır. İstavriler bu sefer Fener Rum Patrikhanesine başvurarak bu durumu Din İşleri Bakanlığına (Adliye ve Mezahib Nezareti) bildirerek kendilerinin Hristiyan olarak tanınmalarını istemişlerdir. Ancak Patrik Yohakim III bu kapsamda bir şey elde edememiştir. Zaten Mebûsan Meclisi bir süre sonra dağıtılmış ve Kanun-ı Esasiye yürürlükten kaldırılmıştı”.³⁰

Görüldüğü gibi Janin'in ifadelerinden Akdağmadeni İstavrilerinin kendilerinin Hristiyan olduklarını açıktan söylemeye

²⁶ Üçüncüoğlu, Kömürlü, 2016: 102.

²⁷ Saylan, 2016: 277, 281.

²⁸ Türkan, 2012: 79.

²⁹ BOA, DH.İ.UM.EK, 85/13, 7 Nisan 1917 (1333.Ni.7).

³⁰ Janin, 1912: 501,502.

başlamaları 1876 Kanun-ı Esasiye'nin ilanı ve 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi dönemine ve hemen sonrasına denk geldiği anlaşılmaktadır. Bu tarihlenmeyi Osmanlı belgeleri de teyit etmektedir. Nitekim Ankara valiliğine gönderilen bir yazıda İstavrilerin 1879 nüfus kayıtlarına kadar İslam daire-sinde hareket ettiği hatta bazıları o za-mana kadar köylerde imamlık gibi hizmet-ler ifa ettiği yazılmaktaydı.³¹

Gümüşhane Metropolit'i'nin telkinleri, dö-nemin gelişmeleri neticesinde İstavriler 1881 yılından sonra Hristiyan olduklarını açıkça ifade etmeye ve Osmanlı makamlarından kendilerinin nüfus defterine Hristi-yan olarak kaydedilmesi yönünde talepte bulunmaya devam etmişlerdir. Adliye ve Mezahib Nezareti İstavrilerin bu istekle-rini ele almış, yapılan araştırma sonu-cunda İstavrilerin Müslüman oldukları ve askerlik görevini yerine getirmemek için bu şekilde davrandıklarına hükmetmiştir. Devlet bu konuda kararlılığını göstermek için daha ilk baştan din değiştiren bu kişi-lerin kesinlikle askerlikten muaf tutulma-yacaklarını bildirmiştir. Trabzon'un Maçka Kazası ve Gümüşhane Sancağı'nda bulunan Torul Kazası ahaliden bazılarının Hristiyan olduklarına dair iddiaları askerlikten muaf tutulmaları için olduğu düşünülerek 26 Ni-san 1883 tarihli Sadaret yazısı ile bu gibi iddialarda bulunanların askere alınmasına devam edilmesi ve bu durumun Adliye ve Mezahib Nezareti tarafından Patrikhaneye bildirilmesi yönünde emir verilmişti.³²

İstavrilerin durumları ile ilgili tereddüdü gidermek için mesele Şura-yı Devlete³³ intikal etmiştir. 28 Eylül 1884 tarihinde Şurâ-yı Devlet "İstavriler" hakkında şu ka-rarı vermiştir:

" Mütâlaasından müsteban olduğu vech ile nüfus-ı merkûme esâsen İslâm ve ahâli-yi İslâmiyenin mükellef oldukları tekâlif ile mükellef olarak fer'i şer'iyenin bidâyet-i ic-rasından beri Maden ahâli-yi islâmiyesi ile

beraber haklarında fer'i muâmelesi icrâ olunmakta bulunmuş olmadığı hâlde şimdi kendilerini Hristiyan mezhebinde göster-mek istemeleri içlerinden asker vermemek maksadından münbais idüğü anlaşılmiş ve olunan mürâcaat üzerine Divân-ı Hümâyun kalemince emsal-i fer'iyeye ve mezahib oda-sınca dâhi buna dair ma'lumat bulunmamış olduğundan ve böyle makasid ile Hristiyan-lık iddi'asına kıyâm edenlere rû-yi müzacide gösterilmesi gayr-i caiz ve mezâhiri müstel-zim idüğünden nüfus-ı merkûmenin şu iddi'alarına havele-i sem'ü i'tibar olunmayarak kemakân ahâli-yi İslamiye defterine kaydıyla haklarında tahrir-i cedit ve fer'i şer'iyeye mu'amelesinin icrası lâzım geleceği gösterilmiş olduğundan ve ber-mûceb-i tez-kere-i samiye Ankara Vilâyeti Valiliğine tahrirât-ı âliye tastir ettirilmişdir".³⁴

İstavrilerin söz dinlemez tutumları ve resmi kayıtlara Müslüman olarak yazılma-makta ısrar etmeleri bölgedeki resmi oto-riteleri harekete geçirmişti. Dahiliye Neza-reti'nden Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilen 16 Mart 1889 tarihli yazıda Ma-den Kazasında bulunan İstavrilerden Rum-lara kız nikahlandığı ve bu işleri bölgedeki İstavrileri Hristiyanlığa teşvik eden Mah-mut ve Mustafa isiminde kişilerin yaptığı tespit edilerek bunların kanunlar daire-sinde yola getirildiğini bildirmekteydi. Ya-zıda bu işin şer'i hukuka girdiğinden nasıl muamele edileceği sorulmaktaydı.³⁵

Uzun süre İstavrilere yönelik geçici önlem-ler alındı. Resmi otoriteler onların din de-ğiştirme eğilimlerini cahillikten ve asker-den muaf tutulmak olarak (*Hristiyan iddi'asında bulunmaları mua'mele-i askeri-yeden kurtulmak maksadından münbais ol-duğu*) tespit etmişti.³⁶

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı baskılarını biraz hafifletmek amacıyla baş-latılan "Anadolu Islahatı" kapsamında, Anadolu Umum Müfettişi olarak bölgeye dönük seyahate başlayan Ahmet Şakir Paşa 1895 yılında Gümüşhane'ye geldiğinde İs-

³¹ BOA, DH.EUM.3 Şb, 8/54, 1 Eylül 1915 (1333.L.21).

³² BOA, DH.MUİ, 163/91, 6 Kasım 1912 (1330.Za.27)

³³ Tanzimat Dönemi'nde idari yargı görevi gören da-nışma kuruludur. Bugünkü Danıştay'ın temelini oluş-turmuştur.

³⁴ BOA, DH.İ.UM.EK, 85/13, 5 Mayıs 1919 (1335.M.05).

³⁵ BOA, DH.MKT, 2178/86, 16 Mart 1889 (1316.Za.04).

³⁶ BOA, DH.MKT, 2193/67, 27 Mart 1899 (1316.Z.15).

tavriler Meselesi ile ilk defa burada karşılaşmıştı. Eski dinlerine dönerlerse Avrupalı devletlerin himayesine girecekleri, eskiden beri verdikleri Kan Vergisi'nin Bedelât-ı Askeriyye Vergisi'nden daha ağır olduğunu telkinleriyle Gümüşhane Metropolit'i'nin propaganda faaliyetleri Şakir Paşa'nın dikkatini çekmişti.

Şakir Paşa İstavri Meselesi ile ikinci olarak Aralık 1898 tarihinde Maden Kazası'na uğradığında alakadar olmuştu. Paşa Maden ve Torul Kazalarındaki İstavrilerin tekrar eski dinlerine dönmelerini önlemek için hükümet tarafından görevlendirilecek nasihatçi hocaların telkinleri gibi geçici tedbirler yerine köklü bir eylem planının gerekliliğine inanmaktaydı. Paşa İstavrilerin yetişkin olanların fikirlerini değiştirmenin zor olacağını düşünmüş olmalı ki onların çocuklarına yönelik politikalar geliştirmek için bir şeyler yapmak niyetindeydi. Bu kapsamda bölgede devlet okulları açılması ve çocukların bu okullara devam etmesi mecbur tutulması için girişimlerde bulunmuştu.³⁷

Şakir Paşa ve bazı devlet erkânı bölgede din değiştirme hadiselerinin hızlanmasında bölgedeki yöneticilerin ihmali olduğunu da düşünmekteydiler. Maden Kazası dahilinde bulunan İstavrilerin Hristiyanlık iddiasında bulunmalarını teşvik ettiği gerekçesiyle Kaymakam Mehmet Ali ve Mal Müdürü Refet Efendiler hakkında Dahiliye Nezaret'i tarafından soruşturma açılmıştı. Ankara Valiliğince takip edilen soruşturma neticesinde kaleme alınan 12 Eylül 1892 tarihli yazıda İstavrilerin Hristiyanlık iddialarının çok öncelere dayandığı ve alınan türlü tedbirlere rağmen bu iddialarından vazgeçemediklerinden bahisle İstavrilerin bu ısrarlı tutumlarının sebebini kaymakam ve Mal Müdürüne yüklemenin doğru olmadığı ifade edilmiş ve onların suçsuzluğunun altı çizilmiştir.³⁸

22 Mart 1899 tarihinde Dahiliye Nezaret'i'nden Sadaret'e gönderilen yazıda bu kişileri kanunlar dairesinde nasıl tedbirler alındığı anlatılmıştı. Buna göre Maden Kazası'nda bulunan İstavrilere Hristiyanlık propagandası yapan Küpecioğlu Mahmut ve Mustafa Efendilerin orada bulunmaları sakınca oluşturduğundan geçici olarak Ankara Vilayeti'ne bağlı Hristiyan nüfusu az olan bir yerde tutulmalarına karar verilmişti. Metropolit Vekili Kirilyos'un ise Kızılcihamam'da göz altında tutulması için Ankara Valiliğine telgraf çekilmişti.³⁹ Ancak daha sonra bu kişiler çeşitli baskılar neticesinde geri döneceklerdi.

Ayrıca Akdağmadeni'nde İstavrili ileri gelenlerin sürgün olayından sonra hükümet birtakım tedbirleri daha uygulamaya koymuştur. Buna göre Akdağmadeni'nde kalan İstavrilerin önceki usul üzere İslam defterine kaydedilmesi, dini gereksinimleriyle ilgilenecek yetenekli imamların bu bölgeye gönderilmesi ve İslam'ın şartlarının güzel bir şekilde öğretilmesi gibi hususlardı. Din değiştirme hareketlerinden endişe duyulmaya başlandığı bu dönemde Şeriat ve Sünnilikten uzaklaşıldığı fikrine kapılan resmi otorite, Seyhülislamlık kararıyla 1899'da "dini ve doğru inançları öğretmek" (*ta'lim-i diyanetle tashih-i akaidleri*) amacıyla Ankara ve Trabzon havalisine vaizler göndermeye başlamıştı.⁴⁰

Diğer taraftan toplum nazarında itibarı olan Müslümanlardan meydana gelen Komisyon-u Mahsusa adı altında özel bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon Akdağmadeni'ndeki İstavrilerin her türlü problemleriyle özellikle diyanetleri ve nüfus yazımı ile ilgili sorunlarıyla uğraşacaktı. Komisyonun çalışmaları ilk zamanlar olumlu bazı sonuçlar elde etti. 8 Nisan 1899 tarihinde Dahiliye Nezaret'i'nden Sadaret'e gönderilen yazıda kendilerini nüfusa kaydettirmek istemeyen İstavrilere yapılan nasihatler neticesinde kurulan komisyona

³⁷ Karaca, 1993: 127, 128.

³⁸ BOA, BEO, 73.

³⁹ Kirilyos'un oradan uzaklaştırılması için daha önce Adliye ve Mezahib Nezaretine yazı yazılmış söz ko-

nusu Nezaretten gelen 12 Mart 1899 tarihli yazı ile Kirilyos'un Kızılcihamam'a gönderilmesi kararı alınmıştır. (BOA, DH.MKT, 2181/5, 22 Mart 1899 (1316.Za.10)

⁴⁰ Deringil, 2002: 86.

13 İstavrili ailenin başvurduğu ancak başvuruların arttığı bir dönemde Gümüşhane Metropolit'i'nin bu sürece müdahale ederek zararlı propagandalar yapmaya başladığı bildirilerek bunun engellenmesi için Adliye ve Mezahib Nezareti'nin bu işe el koyması istenmiştir.⁴¹

26 Nisan 1899 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda Maden Kazası'nda bulunan İstavrilerin Müslüman oldukları halde kendilerini Hristiyan olarak göstermek istedikleri ancak bunun askerlikten kaçmak için yapılmak istendiği vurgulanmaktaydı. Alınan karar gereği bu kişilerin Müslüman olarak kabul edildiği ve dolayısıyla askere alınmaya devam edildiği yazılmaktaydı. Ancak bu sefer İstavriler nüfus kayıtlarını saklamaya başladıklarından askere alınanların sayılarında yıldan yıla düşüşler olduğu ifade edilmiştir.⁴²

Bütün İstavri kabilesi üyelerinde eski dinlerine dönme arzusunun görülmediği ve kilise ve Hristiyanlığa dönme arzusunda olan bölgenin ileri gelenlerinin baskısı altında kaldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin İstavri kabilesinden İbrahim ve Muratoğlu Hüseyin Sadaret'e gönderdikleri arzuhallerinde kendilerinin önceden beri Müslüman oldukları, kabilenin ileri gelenlerinden bazılarının kendilerini Hristiyan olmaları için telkinde buldukları ve bu kapsamda kendilerini zorladıkları, bu ileri gelenlerin kendilerini kayıtlarda Müslüman olarak kaydedilmemeleri için baskı yaptıklarını, yapılan bu baskılar neticesinde İstavrili iki yüz ailenin zor durumda kaldığı kaydedilmekteydi. Arzuhali kaleme alanlar kabilenin ileri gelenlerin baskılarından ve çevredeki Müslümanlar tarafından iki ayın yapanlar diye ayıplanmaktan ve hükümet tarafından nüfuslarının kaydedilmesi için yapılan sürekli basılardan bıktıklarını ifade ederek kaldıkları zor durumu dile getirmeye çalışmışlardır.⁴³

Akdağmadeni'nde devleti endişeye sevk eden iki olay olmuştu. Birincisi 1901 tarihinde İstavrilerin ileri gelenlerinden Küpecizade Mustafa Efendi'nin kızını Ortodoks-luk adına ciddi faaliyetlerde bulunan ve Gümüşhane Metropolit'i'nin o bölgedeki temsilcisi gibi davranan Papaz Kirilyos'un oğlu Kostofolinik'e kızını vermesi hadisesi idi.⁴⁴ Kayıtlara Müslüman olarak kaydedildiğinden zabıta tarafından Padişah iradesiyle verilen emir gereğince ve resmi sıfatta bir Müslümanın kızını gayrimüslim birine verilmesine Şer'an müsaade edilmediğinin hatırlatılmasına rağmen bu hadisenin vuku bulması Yozgat Mutasarrıflığına incelemeye alınmıştı. Ancak yapılan incelemeler ve yazışmalardan bir sonuca ulaşılamamıştı. Burada hükümetin endişesi bu tür hadiselerin yaygınlaşması ve önüne geçilememesi idi.⁴⁵

1902 yılında bu sefer Müslüman bir erkeğin Hristiyan bir kız ile evlenip Hristiyan olma hadisesi ortaya çıkmıştı. Bu hadise bölgedeki Müslümanları da endişeye düşürdüğünden meselenin derinlemesine araştırılması için bir komisyon kuruldu ve bu olayın arkasında da Papaz Kirilyos'un olduğu anlaşılmıştı.⁴⁶

Devletin bu hadiseler karşısında dışardan gelecek baskıları engellemek ve Ortodoks Patrikhanesiyle doğrudan karşı karşıya gelmemek için bir denge politikası izlediği görülmektedir. Alınan küçük çaptaki tedbirler işe yaramadığı İstavrilerin kendilerini Müslüman olarak hala daha yazdırmak istemediğinden anlaşılmaktadır. Örneğin Ankara Vilayeti'nden Dahiliye Nezaretine gönderilen 25 Mayıs 1902 tarihli yazıda 1877-1902 tarihleri arasında 1800 kişilik bir nüfusa sahip İstavrilerden ancak otuz dokuz asker alındığının bildirilmesi kayıtların doğru dürüst tutulmadığının ve İstavrilerin bilerek kendilerini kaydettirmediklerini göstermektedir.⁴⁷

⁴¹ BOA, DH.MKT, 2187/22, 8 Nisan 1899 (1316.Za.27).

⁴² BOA, DH.MKT, 2193/67, 26 Nisan 1899 (1316.Z.15).

⁴³ Türkan, 2012: 92, 93.

⁴⁴ BOA, DH. ŞFR, 362/9, 6 Nisan 1906 (1322.Ma.24).

⁴⁵ Türkan, 2012: 101,102.

⁴⁶ Türkan, 2012: 104.

⁴⁷ Türkan, 2012: 112,113.

Osmanlı Devleti İstavrileri Hristiyanlık iddialarından vazgeçirmek için II. Meşrutiyetten sonra birtakım adımlar atmıştı. Hükümetin genel kanısı İstavrilerin cahillikleri nedeniyle irtidat ettiklerini ve irşad edilerek bu sorunun halledilebileceği yönündeydi. Bundan dolayı da Dahiliye, Adliye, Mehazib ve Maarif Nezaretleri arasında koordineli çalışmalar yapıldı ve meşihattan da buraya yetişmiş din adamları gönderilmesi istendi. Ancak İstavriler kendilerinin Hristiyan olduklarını belirterek buna karşı çıkmışlardı.⁴⁸

İstavriler Meselesi Batılıların o dönem sıklıkla iddia ettikleri “Doğu Hristiyanları eziliyor” kampanyasının bir parçası olduğu muhakkaktır. Özellikle II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Batı kamuoyunda da İstavriler Meselesi haber olmaya başlamıştı. Örneğin 15 Ağustos 1910 Fransız *Journal des Débats* gazetesinde “*Tanzimat’tan bu yana tüm hükümetlerin Hristiyan olarak kabul ettiği İstavriler için Patrikhanenin tavrı Adliye ve Mezahib Nezaretince reddedildiği*” bildirilmekteydi. Tavrı Patrikhane İstavrilerin Hristiyan olarak kaydedilmeleri gerektiğini istemesine rağmen hükümet onların Müslüman olarak kaydedilmelerinde ısrar ettiği yazılmaktaydı.⁴⁹

Belgeler 1914 yılı hükümetin İstavriliere bakış açısında bir kırılma yaşandığını göstermektedir. Örneğin Fransa Uluslararası Çağdaş Dökümantasyon Kütüphanesi (BDIC) Arşivinde bulunan İstavrilerin kaleme aldığı bir yazıda çocukların Hristiyan babası ve İstavrili anne resmi olarak otuz yıldan beri Hristiyan kaydedilmelerine ve erkeklerin buna binaen bedel-i askeriye vergisi ödemesine rağmen 1914 yılından sonra Hükümetin İstavrilere karşı politikasının değiştiği, İstavrili erkekler isimleri değiştirilerek askere alınmaya başlandığı ve Hristiyanların İstavrili kadınlarla yaptığı evlilikler kanuna aykırı olarak kabul edilmeye başlandığı belirtilmekteydi. Bu durum karşısında İstavrili ileri gelenler

Patrikhaneye yazı yazmışlar ancak gerekli cevabı Patrikhaneden alamamışlardı.⁵⁰

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’na girdiği zor dönemlerde de İstavriler askere alınmadı. 13 Eylül 1915 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü Trabzon Vilayeti’ne yazdığı şifreli yazıda Gümüşhane Kazası dahilinde bazı bölgelerde mevcut olan ve bazı dönemler Hristiyanlık iddiasında bulunan İstavrilerin kadın-erkek nüfusunun ne kadar olduğu, hala daha Hristiyanlık iddiasında bulunup bulunmadıkları ve şu anda hangi dinin ahkama riayet ettikleri ve bir aralık verilen karar üzerine bunlardan ne kadarının Hristiyan olduklarının bilgisi istenmişti. Aynı bilgiler Ankara Vilayeti’nden de istenmişti. Ankara Vilayeti’nden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda alınan tüm tedbirlerin işe yaramadığını göstermekteydi:

“İstavriler Akdağmadeni Kasabası’nın iki mahallesiyle Aktaş, Başçatak mezralarında mukim olup nüfusu zükür ve inâs bin beş yüzdür. Yarım asırı mütecâviz bir zaman evvel Trabzon havalisinden hicret eden ve senelerce Müslüman suret ve sınıfında bulunan bu taife Rumlarla kız alub vermek ve hâlâ sicill-i nüfusda mukayyed Müslüman isimleri yerine kendi aralarında Rum isimleriyle yâd olunmak gibi tezâhürat iddia-yı mezkûru tedricân ileri götürmüş ve elyevm bunda sabit kadem bulunmuşlardır. ....Mevâız ve irşadatla daire-i İslâma irc’aları mümkün olamayan bunların islâhı için birer ikişer hâne olarak diğer livâ ve kaza dahilindeki kura-yı müslimeye tevzi’i ve ikamelerinden başka çâre görülmemektedir.”⁵¹

5 Mayıs 1919 tarihinde Ankara Valisi imzasıyla Dahiliye Nezaretine İstavriler hakkında bir yazı gönderilmişti. Yazıda yarım asırdan fazla bir zaman önce Trabzon havalisinden göç ederek yıllarca Müslüman Cemaati içerisinde ve onlar gibi görüldükten sonra bir dönem askerlikten muaf tutulmak amacıyla Ortodoks olduklarını iddia ettikleri, Müslüman ismiyle kayıtlı olmalarına rağmen kendi aralarında Rum

⁴⁸ Türkan, 2012: 141,142.

⁴⁹ *Journal des Débats*, (10 Ağustos 1910), “Le patriarcat oecumenique et la Porte”.

⁵⁰ *BDIC*, 39, “Stavrinlerin 8 Kasım 1918 tarihli yazısı”.

⁵¹ *BOA*, DH.EUM.3 Şb., 8/62, 13 Eylül 1915 (1333.Za.04).

isimlerini kullandıkları ifade edilmekteydi. Yazının devamında bu kişilerin hal ve hareketlerine, hayat tarzlarına bakıldığında nüfus kayıtlarında taşıdıkları Müslüman isimden başka Müslümanlıkla alakaları olmadıklarının altı çizilmekteydi. Ankara Valisinin imzasını taşıyan yazıda İstavrilerin bu tür davranışlarının bölgede bir takım maddi ve manevi rahatsızlıklara sebebiyet verdiği, bunların vaaz veya irşat ile İslam dairesi içerisine girmelerinin mümkün olmadığı yazılmaktaydı. Valilik Nezaret'e Müslüman isimlerinden başka Müslümanlıkla alakaları olmayan bu şahısların talep ettikleri gibi eski isimlerinin geri verilerek Osmanlı nüfus kâğıtlarının yeniden düzenlenmesinden başka yapılacak bir şey olmadığını bildirmişti.⁵²

Yazışmalardan resmi otoritelerin İstavri-ler konusunda kafalarının karışık olduğu görülmektedir. 27 Nisan 1919 tarihinde Dahiliye Nezaret-i İdare-i Umumiye- Vilâyat Müdüriyeti Nüfus-ı İdare-yi Umumiyesi'ne bir yazı göndererek İstavri-ler hakkında daha önce verilen bir kararla ilgili bilgi istemişti. Nüfus Müdürlüğü cevabi yazıda 28 Eylül 1884 tarihinde Şurâ-yı Devlet'in "İstavri-ler" hakkında verdiği onların Müslüman defterine kaydedilmeleri gerektiği kararı gönderilmiştir⁵³

Ancak İdare-i Umumiye Vilâyat Müdüriyeti'nin 5 Mayıs 1919 tarihli yazısında İstavri-lerin Ortodoksluk iddiasında bulunmaları konusunda Şura-yı Devlet'in askerlik vazifesinden muaf tutulmak bahanesiyle Hristiyanlık iddiasında bulunduklarından bu taleplerin dikkate alınmaması gerektiği yönündeki kararına rağmen yakın bir zamanda Müslüman olmayanların (gayr-i müslim) askere alınması yönünde hükümetin aldığı bir karar olduğu, bu uygulama başlamasına rağmen İstavri-lerin Hristiyanlık iddiasına devam etmelerinin bu kişilerin bu konuda kararlı olduklarını ve askerlik yükümlülüğünün tek başına bir sebep olmadığını ifade etmekteydi. Bundan dolayı söz konusu kişiler tarafından dile

getirilen taleplerin Meclis-i Vükela'nın gündemine getirilmesinin ve Şura-yı Devlet tarafından önceden verilen kararın yeniden gözden geçirilmesinin uygun olacağı değerlendirilmişti. Dahiliye Nezaret-i konuyu Şur'a-yı Devlet'e sormuş ve konu ile ilgili aldığı cevabı Ankara Vilâyeti'ne 16 Haziran 1920 tarihinde bir yazı ile bildirmiştir. Yazıda şu ifadeler yer almaktadır:

"Yozgad Sancağı dahilinde kain Akdağ Kasa-bası'nda tavattun olub Hristiyanlık iddi'asında bulunan İstavri-ler hakkında seb-eden arz ve istizân üzerine Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi'nce bi-t-tanzim dosyasıyla Şura-yı sâmiye tebliğ olunan mazbataya Şura-yı müşârün ileyhâ Heye't-i Umûmiyesi'nden yazılmış olan zeyilde zât-ı madde hürriyet-i vicdâna müteallik şahsı mesailden olmak i'tibariyle bu bâbda idâre memurlarının cemâat-ı mezkûra nâmına mürac'aatları muvafık-ı nefis-ül-emr olamayacağından bahisle alâkadaranın ale-l-ûsul şahsi mürâcaat ve iddiâları üzerine ihtilâf hudûsü hâlinde keyfiyetlerin tetkiki müm-kün ve münâsib olacağı..."⁵⁴

Bu yazışmadan Şura-yı Devlet bu meseleyi vicdan hürriyeti kapsamında şahsi bir mesele olarak görmeye başladığı anlaşılmaktadır.

3. Paris Sulh Konferansı'nda İstavri-ler Meselesi ve Propaganda

20. yüzyılın başlarında Batılı kaynaklarda gizli Hristiyanlık Meselesi ile ilgili yazılar yazılmaya başlanmasından sonra mesele Batı kamuoyunda da bilinmeye başlamıştır.

Bu kaynaklardan biri de 1911 yılında ilk baskısı çıkan *Turkey and Its People* (Türkiye ve Halkları) isimli kitaptır. Bu kitapta İstavri-ler için kılıç zoruyla Müslüman edildiklerini ima ederek "İstavri-lerin atalarının, Müslümanlığı ya da ölümü seçmeleri zorunda bırakıldıkları ile ilgili kimsenin kafasında soru işareti bulunmamalıdır. Bun-

⁵² BOA, DH.İ.UM.EK, 85/13, 5 Mayıs 1919 (1335.M.05).

⁵³ BOA, DH.İ.UM.EK, 85/13, 15 Temmuz 1918 (1336.L.06).

⁵⁴ BOA, DH.İ.UM.EK, 85/13, 16 Haziran 1920 (1336.Ha.16).

lar ilkinini seçerek hayatta kalmış ve kalplerinde Hıristiyan inancıyla yaşamlarını sürdürmüşlerdi”⁵⁵ iddiasında bulunulmuştur.

Söz konusu çalışmadan bir yıl sonra Bizanzolog Raymond Janin’in 1912 yılında kaleme aldığı “Musulmans malgré eux, les Stavriotes” başlıklı makalesinde İstavrililerin yaşantıları ve inançları ile ilgili bazı detay bilgiler vermiştir. Buna göre İstavrililer 200 yıl halk arasında Müslüman aile içinde Hıristiyan olarak yaşamışlardır. Onlar daima iki isim taşımaktaydılar. Bir tanesi Müslüman olarak göründükleri resmi olan Türk ismi, ikincisi gizli olarak sadece kendi aralarında kullandıkları isimdi. Resmi Türk isimlerini özellikle dini çağrıştıran Ali, Mehmet, Fatma ve Ayşe gibi isimlerden seçmekteydiler. İmam olarak her zaman kendi aralarından birini seçiyorlardı. Müslümanlığın gereğini yerine getirmek için çok istekli değillerdi. Özellikle Türklerle beraber oldukları zaman camide Müslümanlar ibadetlerini yaparken onlarda ibadet yapar gözükerek kısık sesle Hıristiyanların dualarını söylüyorlardı. Onlar genç Hıristiyanları çok dikkatli bir şekilde takip ederek onların Hıristiyanlığı unutturmamaya çalışıyorlardı. Geceleri özellikle Hıristiyanlığın gereklerini onlara anlatmaktaydılar. Onların seçmiş olduğu imam dikkat çekmemek için Hıristiyanlığı çağrıştıran özel elbise giymiyordu. Onların gizli kiliseleri Aziz Teodor (St. Theodore Martyr) kilisesine bağlıydı.⁵⁶ Şehirde yaşayanlar mümkün oldukça Müslüman kız alıyorlardı ancak Müslümanlara çok nadiren kız veriyorlardı. Nadiren de olsa Müslümana kız verenler toplumlarından dışlanıyor onlarla ilişki kesiliyordu. Camide dini nikah kıyıp Müslüman bir kız aldıklarında aile ve ailenin çevresi var güçleriyle kız yavaş yavaş Hıristiyanlaştırmaya çalışırlar ve en sonunda ona Hıristiyan olduklarını

itiraf ederlerdi. Yemin ettirilerek veya tehditle kız vafiz ederler ve en sonunda papazın önünde Hıristiyan merasimi yapılarak gerçek evlilik gerçekleştirildi.⁵⁷

Janin’in birçok tarihlleme hatası ve Batılı bir bakış açısıyla kaleme aldığı makalesiyle birlikte İstavrililerin Batı kamuoyunda bilinirliği artmıştır. Ancak İstavrililer ile ilgili propaganda faaliyetleri daha çok Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf devletleri karşısında yenilgiye uğrayan devletlerin kaderinin görüşüleceği, ülkeler arasındaki barış şartlarını belirleneceği kısacası yeni bir dünya düzeninin kurulacağı bir toplantı olan Paris Sulh Konferansı sürecinde olmuştur.⁵⁸

Savaşın sonuna doğru İtilaf devletleri safına katılan ve bu süreçte ülkesi adına en karlı pazarlığı yapmaya hazırlanan Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos⁵⁹ Paris’te Batı kamuoyunu geç de olsa savaşa katılıp İtilaf devletlerinin bu savaşı başarıyla bitirmeleri için verdiği katkıyı göstermek ve kafasında Yunanistan’a katmayı tasarladığı bölgeleri elde edebilmek amacıyla yoğun bir propaganda faaliyetine girişmişti.⁶⁰ Konferans henüz toplanmadan 30 Aralık 1918 tarihinde Venizelos resmi olarak İtilaf Devletleri’nden Arnavutluk’un güneyini, Trakya’nın güneyinin tamamını, Bandırma’dan Fethiye’ye kadar Batı Anadolu kıyılarını, Oniki Adaları talep etmiş, İstanbul için ise alınacak her türlü karara uyacağını söylemişti.⁶¹

Venizelos Paris Konferansı açılmasından kısa bir süre sonra beraberinde Yunanistan Dışişleri Bakanı Politis, Yunanistan’ın Paris temsilcisi Romanos ile birlikte 3 Şubat 1919’da Onlar Konseyi’ne⁶² taleplerini bildiren bir memorandum sunmuştu.⁶³ Devam eden günlerde Fransa Dışişleri Bakanlığı binasında gerçekleşen ikinci bir toplantıda Venizelos Yunanistan Krallığı adına

⁵⁵ Pears, 1912: 267.

⁵⁶ Janin, 1912: 499.

⁵⁷ Janin, 1912: 500.

⁵⁸ Paris Sulh Konferansı 18 Ocak 1919’da başlayıp çeşitli kesintilerle birlikte 21 Ocak 1920’ye kadar süren bir barış konferansıdır.

⁵⁹ 1864 -1936.

⁶⁰ Smith, 2002: 97.

⁶¹ Venizelos, 2002: 2243.

⁶² Paris Barış Konferansında Amerikan, Fransız, İngiliz, İtalyan ve Japon Başbakanları ve Dışişleri Bakanlarından oluşan konseye verilen isim.

⁶³ Le Gaulois (10 Ocak 1919), “La délégation grecque”.

taleplerini bir kez daha dile getirmişti,⁶⁴ Venizelos'un talepleri öncelikle İstanbul, Trakya'nın doğusu, İzmir, Ege Adaları idi. İkinci planda ise Trabzon ve Adana Vilayeti gelmekteydi.⁶⁵

Venizelos'un talep ettiği yerleri Büyük Güçlere kabul ettirebilmek amacıyla bu süreçte her türlü argümanı bir propaganda aracı olarak kullandığını görmekteyiz. Bu kapsamda Avrupa başkentlerinde Yunan kulüpleri ve dernekleri harekete geçmiş, propagandanın finansmanı için paralar toplanmış, konferanslar düzenlenmiş, Yunanlıların çoğunlukta olduğunu gösteren haritalar ve istatistikî broşürler basılmış ve makaleler yayınlamışlardır.⁶⁶

Bu propagandanın bir amacı Batı kamuoyunu etkilemek olsa da diğer bir amacı Paris'te toplanan Konferansı etkilemekti. Bu kapsamda Konferansta Yunan işleriyle uğraşan komisyon üyesi olan Day-Westerman'a Yunanistan propagandasını destekleyen birçok dilekçe ve mektup gönderilmişti.⁶⁷

Bu propaganda araçlarından bir tanesi de gizli Hristiyanlık meselesi idi. Bu mesele Batı kamuoyunda pek bilinen bir mesele değildi. Ancak Doğu Hristiyanlarına yapılan "zulüm ve baskıya" Batı kamuoyunun dikkatini çekmek için bu propaganda faaliyetleri kapsamında olduğunu düşündüğümüz ilginç bir mektup bizim konumuzu ilgilendirmektedir. Nitekim bu mektup İstanbul'a göç etmiş olduklarını söyleyen İstavrililere ait 22 Şubat 1919 tarihli mektuptur.⁶⁸

İstavrilerin Yunanistan Heyeti Başkanı Venizelos'a hitaben gönderdikleri mektubun baş tarafında kendilerini Akdağmadeni'nden İstanbul'a göç eden Osmanlı vatanı ve Hristiyan Ortodoks olarak tanımlamaktaydılar. Mektup İstavrilerin temsilcisi olduklarını söyledikleri 9 kişi tarafından kaleme alınmıştı. (Papa Theodore

Mavropoulos, Michail D. Demirzoglous, Nicolaos Th. Baipides, Kiriakos P. Bamporis, Charambos G. Gabriolides, Ephrem Ephramides, Nicolaos Charamides, Georgios P. Pamponnis, Anastasios N. Koujiddides).

Mektupta şunlar ifade edilmekteydi:

"Bizim atalarımız bir asırdan daha fazla bir zaman önce Haldi bölgesinde bulunan Gümüşhane'den (Argyropoulis) Ankara bölgesinde bulunan Akdağmadeni'ne yerleşmek için göç etmişlerdir. Göç edenler o dönemde 200 aile idi. Bunlar Trabzon bölgesine bağlı Torul Sancağının Stavri köyündendiler. Onlar kelimenin tam anlamıyla Hristiyanlık inancını gizlice muhafaza etmenin mutluluğu içerisindeydiler. Zamanın şartları nedeniyle geçici bir zaman onlar dışardan Müslüman (mahométans) görünüp Müslüman isimler taşımaktaydılar. Bu yöntemle uzun yıllar dikkat çekmediler. Birinci Jön Türk Anayasası ilan edilmesinden sonra İstavriler aldıkları ortak kararlarla kendilerini ifşa ettiler ve 1876 yılının Paskalya Bayramı hep beraber kiliseye gidip ayin yapmışlardır. Türk Hükümeti bu olay karşısında sessiz kaldı. Kiliselere ve Rum okullarına özgürce gidip gelmeleri için söz verdi. Bu yeni durum gerçekte Hristiyanlar için bir başarı ve rahatlatma idi.

Mektubu kaleme alan İstavriler Venizelos'a Kanun-ı Esasi ile "özgürlüğe" kavuştukları dönemin nasıl değiştiğini şu cümlelerle anlatmaya çalışmışlardır:

"1899 yılında Türkler yavaş yavaş uyanmaya ve onları resmi olarak Hristiyan kaydetmek için sorunu araştırmaya başladı. Bizimkiler buna baş kaldırdı ve durumu Patrikhaneye bildirdi. Önde gelenlerden Küpecizade Hacı İshak ve Nikola (yeğen-amca) Ankara'nın bir bölgesine sürüldü. Bazı elçiliklerin durumu incelemesinden sonra İstanbul Rus Elçiliği müdahale ettikten sonra bunlar serbest kalmıştır. 1905 yılında yeni bir nüfus sayımında hükümet bizleri Müslüman isimleriyle kaydetmek istemiştir. Ancak bizler bu durumu itiraz edip kendi dini ve milli kimliğimizle Hristiyan isimlerle kaydedilmek istedik. Ancak bizlere karşı

⁶⁴ L'Humanité (5 Şubat 1919), "La Grèce et la Paix".

⁶⁵ Şerif Paşa, 1919: 4.

⁶⁶ Smith, 2002: 97.

⁶⁷ BDIC, 39, "Yunan İşleri Komisyonu Delegeesi İzmir Temsilcisi Day-Westerman'ın tarihsiz mektubu".

⁶⁸ BDIC, 39, "İstanbul'a göç etmiş Stavrinli temsilcilerin Yunan Heyeti Başkanı Venizelos'a gönderdiği 22 Şubat 1919 tarihli mektup".

korkunç bir baskı uygulanmaya başlandı ve ileri gelenlerimizden 20 kişi Ankara, Çorum ve Kırşehir gibi yerlere sürgün edildi. Bunların arasında Papaz Kirilyos halkı isyana teşvik ettiği gerekçesiyle Akdağmadeni'nde hapsedildi. Ancak Patrikhanenin ve İstanbul'da bulunan elçiliklerin müdahalesi neticesinde söz konusu kişiler serbest bırakılmıştır. Bir süre her iki taraf Hükümet ve bizler kendi bakış açılarını savunmuşlardır. 1908 yılında İkinci Meşrutiyet ilan edilir edilmez Trabzon'da aynı durumda olan Rumlar yoğun bir şekilde Osmanlı Mebûsan Meclisine başvuruda bulunmuşlardır. Bunun sonucu olarak 1910 yılında kendini gizleyen ve başka isim taşıyan kişilerin inandıkları dini serbestçe yaşamalarını ön gören yönetmelik yayınlanmıştır.

İstavrililer gelenler mektupta Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kendilerine yönelik değişen bakış açısını şöyle anlatmışlardır:

"1914 yılında genel seferberlikte Hükümet tutumunu değiştirmiş ve bizleri askere kaydetmekle kalmamış bir de bizi Türk olarak tanımak istemiştir. Bizler nasıl isek öyle kalmaya devam edince bu sefer her yönden bizlere baskı yapılmaya başlanmıştır. Hükümet bizleri gerçek Türklerden ayrı bir şekilde askere almış, Hristiyan Ortodokslarla evlilik yapmamızı yasaklamıştır. Bu durum daha sonra tuhaf bir hal aldı ve İstavrililerle uzaktan ve yakından ilişkisi olan, 3500 aileden oluşan, 25 köyde yaşayan Akdağmadeni'nin tüm Hristiyanları ister istemez nüfusa Türk olarak yazılıp askere alındı. Şimdi 25 köyden Abdullah ismi altında papaz Panayotis, Jean, Dimitrios ve diğer isimlere sahip Akdağmadeni Hristiyan Ortodoks Rum Cemaati resmîyette çoğu Türk olarak geçmektedir. Başlangıcından şimdiye kadar İstavrililer Sorunu denilen mesele böyledir. Bu mesele büyük seferberlikten sonra daha da vahim bir hal almıştır.

Mektubun sonunda İstavrililer temsilciler İtilaf devletlerinin bütün halklara özellikle korumasız ve yardıma muhtaç halklara özgülük getirdiğinden bahisle kendisine

uzun yıllar çektikleri acılara bir son verilmesi için büyük güven duydukları Venizelos'a başvurduklarını ifade etmişlerdir.⁶⁹

Bu mektubun içeriği incelendiğinde o dönemdeki Yunan propaganda faaliyetlerinin bir parçası olduğu ve Doğu Hristiyanlarına baskı yapıldığı ve Batı kamuoyunu etkilemeye yönelik olduğu anlaşılacaktır. Venizelos özellikle Paris Sulh Konferansı'nın hemen başlarına denk gelen bir tarihte dünyanın çeşitli yerlerinden gelen bu tür mektupları kendi amaçları doğrultusunda kullandığı bir gerçektir.

Venizelos Paris'te çalışmalarını sürdürürken İstanbul Ortodoks Rum Patrikhane'si tarafından Osmanlı topraklarında yaşayan Rumların ve özellikle Pontusluların haklarını Konferansta savunmak amacıyla görevlendirilen Bursa Metropoliti Dorotheos, Aleksandre Pappas ve Trabzon Metropoliti Hrisantos'dan müteşekkil bir heyet oluşturulmuştur.⁷⁰

Hrisantos bölgede bir Pontus devleti kurmak fikrininim haklılığını ispat etmek için Konferansa Pontus Rumları adına bir memorandum sunmak amacıyla 27 Mart'ta Paris'e gitmiştir.⁷¹ Hrisantos Paris'te çeşitli temaslarda bulunduktan sonra nihayet 2 Mayıs 1919'da Pontus Sorununu anlatan memorandumunu Paris Sulh Konferansına sunma fırsatı bulmuştur.⁷²

Hrisantos'un Konferans'ta talep ettiği yerler Batum'dan başlayan İnebolu'nun batısına kadar olan bir kıyı hattında bulunan Lazistan sancağı, Trabzon, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarki, Tokat, Amasya ve Çorum'u kapsamaktaydı. Hrisantos'un iddiasına göre Trabzon Vilayeti, Sivas Vilayeti'nin bir kısmı, Karahisar ve Amasya Sancağı, Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Sinop Sancağı'nda 600 bin Rum yaşamaktaydı. Bu sayıya Hrisantos Kafkaslara

⁶⁹ *BDIC*, 39, "İstanbul'a göç etmiş İstavrililer temsilcilerinin Yunan Heyeti Başkanı Venizelos'a gönderdiği 22 Şubat 1919 tarihli mektup".

⁷⁰ *CADN*, 77/9, 19 Mart 1919.

⁷¹ *CADN*, 71/42, 15 Nisan 1919.

⁷² *Le Temps* (16 Mayıs 1919), "L'antichambre de la paix".

ve Rusya'ya göç etmiş 250 bin Rum ekleyerek bölgede 850 bin Rum'un söz konusu olduğunu iddia etmiştir.⁷³

Hrisantos memorandumunda vilayetteki Müslüman nüfusunu etnik bir ayırımı tabi tutarak bölgede Türk nüfusunu Rum nüfustan az gösterme gayreti içerisine girmiştir. Buna göre Hrisantos memorandumunda: "...bölgedeki Müslüman nüfus 1.068.000 kişidir. ....Ancak Pontus bölgesinde yaşayan Müslümanlar farklı etnik gruplardan oluşmaktadır. Bu sayı içerisinde Türk nüfusu 340 bin gerçek Türk, 200 bin Sürmeneli, 50 bin Kafkasyalı, 200 bin Oflu ve 5 bin İstavrilidir".⁷⁴

Hrisantos memorandumunda belki de biraz da Hristiyanların dikkatini bölgeye çekmek niyetiyle Gizli Hristiyanlar Meselesini gündeme getirmiştir. Metropolit bu meseleyi gündeme getirip Hristiyanların o bölgede neler yaşadıklarına dair bir algı oluşturma ve görünen mevcut Hristiyan nüfusuna ek olarak aslında görünmeyen ve gizlice Hristiyanlığı yaşayan bir topluluğun olduğunu ve nihayetinde bölgede Hristiyan nüfusun fazla olduğunu vurgulamak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Hrisantos memorandumunda bu meselede bir ayırımı gitmiş Ofluları ve Tonyalıları ayrı bir kategoride, İstavrilileri de ayrı bir kategoride değerlendirmiştir. Hrisantos Ofluları ve Tonyalıları 180 yıl önce Müslümanlığı kabul etmiş lakin hala daha Hristiyanlık inançlarını unutmamış Rumlar olarak kabul etmektedir. İstavrilileri ise Müslüman görünen ama gerçekte Hristiyan olan Rumlar olarak tasvir etmektedir.⁷⁵

Paris Sulh Konferansı'nın devam ettiği günlerde Paris'te ve Batı kamuoyunda ciddi bir propaganda savaşının olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde yazılan bazı makaleler, kitap ve broşürler, gazete haberleri bir anlamda Paris'te toplanan Konferansı etkileme mahiyetinde olduğu anlaşıl-

maktadır. Bu günlere denk gelen yayınların bazılarında gizli Hristiyanlarla ilgili istatistiklere rastlamak mümkündür.

Bunlardan biri Fener Rum Okulunda profesör olan Ekonomides'in 1920'de İstanbul'da yayınladığı *The Pontus and the Right Claims of Its Greek Population* (Pontus ve Rum Halkının Hak Talepleri) kitabıdır. Ekonomides kitabında Krom'un doğusunda yer alan Stavrin'de 2 bin Rum'un yaşadığından bahsetmektedir. Burada 4 kilise ve 1 okul bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 60 Türk ve 25 Türk ailesinin Klosti (dönme) ismini taşıdığını ama gerçekte Hristiyan olduklarından bahsetmektedir. Ekonomides bölgedeki bu toplulukların nüfuslarını şöyle vermektedir: Müslüman doğmuş olan Rumlar (Of, Tonya, Canık) 94 bin, Gizli Hristiyanlar (Maçka, Krom, Stavrin) 85 bin, toplamda 179 bin olduğunu iddia etmiştir.⁷⁶

Konferansı etkileme amacıyla yazılmış bir diğer kitap da Rum Patrikhanesi tarafından hazırlanan ve 1919 yılında Londra'da basılan *Persecution of the Greeks in Turkey 1914-1918* (Türkiye'deki Rum Mezalimi) isimli kitaptır. Burada Trabzon, Maçka ve Gümüşhane Metropolitlik bölgesinde yaşayan birçok Hristiyan başka çarelerinin kalmamasından dolayı Hristiyan inançlarını gizlice muhafaza edip Müslüman olmak zorunda kalmışlardır. Bu durum 1836 yılına kadar devam etmiş ancak Tanzimat Fermanıyla birlikte inanç özgürlüğü geldikten sonra gizli Hristiyanlar gerçek dini inançlarını açıklar hale gelmişlerdir. Patrikhanenin iddiasına göre Osmanlı devleti 1865 yılında 25 bin gizli Hristiyan'ın varlığını kabul etmiştir.⁷⁷

Charles Dufayard'ın yine 1919'da yayınladığı *L'Asie Mineure et l'hellénisme* isimli kitabında İstavrilileri Oflu ve Kromlular gibi Hristiyan inancını muhafaza etmiş ancak görünürde Müslüman olan kişiler olarak nitelemektedir.⁷⁸

⁷³ Filippides, 1919: 1.

⁷⁴ Filippides, 1919: 3.

⁷⁵ Filippides, 1919: 3.

⁷⁶ D. Economides, 1920: 8-9.

⁷⁷ *Persecution of the Greeks in Turkey 1914-1918*, 1919: 117,118.

⁷⁸ Dufayard, 1919: 59-60.

Ancak İngiliz arkeolog F.W. Hasluck⁷⁹ gizli Hristiyanlık meselesinin gündemde olduğu bir dönemde Anadolu'ya yaptığı inceleme gezisinden sonra Küçük Asya heterodoks boyları arasında gizli Hristiyanların sayısının abartıldığını düşündüğünü söylemesi⁸⁰ yukarıda zikredilen yayınların ne amaçla hazırlandığını bize göstermektedir.

15 Haziran 1919 tarihinde yani Hrisantos'un memorandumundan bir buçuk ay sonra Fransız *Le Figaro* gazetesinde "Les Grecs de Trébizonde" (Trabzonlu Rumlar) başlıklı bir makale çıkmıştır. Makale Birinci Dünya Savaşı esnasında bölgeden ayrılmak zorunda kalan Merzifon Amerikan Koleji Müdürü George White'ın o bölgeye dair izlenimlerini konu etmekteydi. Yazıda yıllarca baskıcı bir rejim altında Hristiyan toplulukların inançlarını, geleneklerini ve kimliklerini nasıl korudukları sorusu sorulmuştur. Bu toplulukların kendilerini muhafaza etmek için çeşitli taktikler geliştirdiklerinden bahisle İstavrililer örneğinin anlaşılması tek başına bu taktikleri anlamaya yeteceğinin altı çizilmiştir.

Yazıda İstavrilerin Trabzon İmparatorluğundan bakiye kalan Helen kökenli insanlar olduğundan ve hâkim gücün mezaliminden korktukları için görünüşte Müslümanlığı kabul ettiğinden bahsedilmektedir. Yazar İstavrilerin iki din taşımalarına atıfta bulunarak şu ifadeleri kullanmıştır:

"Roma'da modern bir kilisenin temelini inildiğinde Hristiyanlığın ilk zamanlarındaki bir kiliseye daha da derine inildiğinde bazen Pagan dini tapınağına rast gelebilirsiniz. İstavrilerin de ibadetlerini yapmak için herhalde bu yapı şeklinden etkilenmişler ve iki katlı bir din oluşturmuşlardır. Onlar üst tarafta cami ve altını kazarak bir kilise inşa etmişlerdir. Üst tarafta imam alt tarafta rahip, gündüz imam gece rahip olmuşlardır. Bir çocuk hem sünnet olup hem de vaftiz edilmektedir. Dışarda Osman diye aile arasında Konstantin diye çağrılmaktadırlar".

Yazar yazının devamında Ermenilerin bir kısmının da korkularından dolayı Müslüman olduklarından bahisle Anadolu'da Türk ismini taşıyanların yarısının aslında Hristiyan oldukları iddiasında bulunmuştur.⁸¹

İstavriler Meselesi dar bir bölgede yaşanan ve ekonomik nedenlerden dolayı Müslümanlığı seçmiş olduğu anlaşılan bir topluluğun Şer'i nedenlerden dolayı eski dinlerine dönmelerinde yaşadıkları zorluğun bir tarihi sürecidir. Ancak yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi bu durum sanki Doğu Hristiyanlarına zulüm yapıyor görüntüsü verildiği ve Batılı Devletlerin bu meseleyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan öteye gitmediği anlaşılmaktadır. Meselenin kendine has özelliği olmasına ve hatta Osmanlı devlet otoritesinin olaya soğukkanlılıkla yaklaşmasına rağmen meseleye uluslararası boyut kazandırılmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Osmanlı resmi makamları bu olayın temel sebebini söz konusu topluluğun askerlikten muaf tutulmak düşüncesi ve bölgedeki halkın cahilliğinden yararlanan misyoner ve din adamlarının halkı kandırması olarak değerlendirmiştir. Bundan dolayı resmi otorite gizli Hristiyanların resmiyette Hristiyan olarak tanınmalarına yönelik her girişimi reddetmiştir. Diğer yandan Batı kamuoyunda konu istismar edilmemesi için azami gayret sarf edilmiştir. Osmanlı yetkilileri bu sorunu bölgede okullaşmayı hayata geçirerek, yönetsel olarak bölgeyi daha güçlü kılarak ve bölgeye tedbirler kapsamında daha fazla ödenek ayırarak aşılabileceğini düşünmüştür. Ancak meselenin sosyolojik ve psikolojik boyutu göz ardı edildiği için alınan tedbirler işe yaramadığı daha sonraki yıllarda anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin burada bir ikilemde kaldığı görülmektedir. İslam'dan dönen Müslümanların Şer'i hukuka göre ölümle

⁷⁹ 1878-1920. Arkeolog olan Hasluck daha sonra İngiliz İstihbaratında çalışmıştır.

⁸⁰ Hasluck, 2013: 96.

⁸¹ *Le Figaro*, (15 Haziran 1919), "Les Grecs de Trébizonde".

cezalandırıldığı bir yönetimde gizli Hristiyanların eski inançlarına dönme isteğine karşı Halifenin Kur'an'ın bir hükmünü değiştirmesinin mümkün olamayacağından dolayı onlara istisna yapılmak istenmemiştir. Dolayısıyla bu durum Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne bir baskı aracı olarak kullanılmak istenmiştir.

Nitekim İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi Doğu'da Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hiç te küçümsemeyecek kadar dini ve politik bir gücü temsil etmiştir. İstanbul'un fethinin sabahı Türkler Bizans'tan kalan bu kuruluşun geniş bir tolerans ile devamını sağlamış ve Patriklik sadece dini değil yenilmiş bir halkın sivil işlerini de yöneten bir konuma gelmiştir. Osmanlı yönetimi Patrikliğin imparatorluk-taki Ortodoks Hristiyanların üzerindeki sadece dini otoritesini değil aynı şekilde sivil otoritesini de arttırmıştır. Bu yüzden Osmanlı fetihlerle topraklarını arttırırken aynı zamanda Fener Patrikhanesi de kendi kilise sınırlarını genişletiyordu. Böylece Patrikliğin sınırları Balkan yarımadasından Karpatlara ve Macaristan'a ve özellikle Anadolu ve Mısır'a yayılmıştı. Türklerin sayesinde gücüne güç katan Patriklik dini işlerinin yanında sadece Yunan ırkından oluşan eski *Komnen* ve *Paleolog* İmparatorluğunun yeniden ihyası fikri için de durmadan çalışıyordu. Patrikhane Helen etkinliğini ve üstünlüğünü sağlama adına Slavizm ve Rumenizm'i boğmaya çalışıyordu. Patriklik tek kelime ile dünyevi ve dini çıkarları birbirine karıştırarak politik bir enstrüman haline gelmişti. Eski imparatorluğun temsilcisi gibi kendini gören Patrik IV. Meletios arabasının önüne çift başlı kartal Bizans armasını takmaktan bile geri durmamıştı.⁸²

Devlet içinde özerk bir yapıyı elde etmiş gayrimüslim cemaatlerin özellikle Batılı Güçleri de arkalarına alıp İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayan bir Müslümandan daha çok hakkını arayabildiğine dair birçok örnek mevcuttur. Bundan dolayı makalemizin öznesi olan Gizli Hristiyan

Meselesini din hürriyetinin olmaması ve baskıcı yönetim açısından değerlendirmeyip onların bir dönem yaptığı seçimden Şer'i hukukla yönetilen bir devlette Müslümanlara uygulanan hükümlerin kendilerine de uygulanmasından dolayı eski dinlerine dönmelerinin önünün kapanması olarak değerlendirmek gerekir.

Gizli Hristiyanlık Meselesi Batılılar tarafından gösterilmeye çalışıldığı şekliyle sadece bir topluluğun inanç özgürlüğü kapsamında daha önce atalarının inandığı bir dine dönmek isteği olarak görülmemelidir. Bu meselenin içerisinde din değiştirmek isteyen topluluğun zaman içerisinde değişen çıkarları, bölgeye yönelik misyoner faaliyetleri, Batılı Güçlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalede bir sebep teşkil etmesi, İstanbul Ortodoks Patrikhanesinin telkinleri ve Yunanistan Devleti'nin propaganda faaliyetleri gibi birçok etken söz konusudur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

La Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine

Centre des Archives Diplomatiques de Nantes

Gazeteler

Le Gaulois

L'Humanité

Journal des Débats

Le Temps

Le Figaro

Tetkik Eserler

Balcı, Cahit, (1967), *15 ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası.

⁸² Le Temps, (31 Aralık 1922), "Le patriarcat oecuménique".

- Beyoğlu, Süleyman, (2011), *İki Devir Bir İnsan, Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, İstanbul: Bengi Yayınları.
- Bilgin, Mehmet, (2010), *İki Din Taşıyanlar*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bozkurt, Gülnihal, (1996), *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bryer, Antony, (1995), "The Crypto-Christians of the Pontos and William Gifford Palgrave of Trebizond", *Revue des études Byzantine*, 53, Paris: Institut Français D'Etudes Byzantines, 13-51.
- Charles, Dufayard, (1919), *L'Asie Mineure et l'hellénisme*, Paris : Félix Alcan.
- Cuinet, Vital, (1892), *Turquie d'Asie*, I, Paris: Ernest Leroux.
- Çapa, Mesut, (1987), "Giresun Mutasarrıfının Pontus Meselesiyle İlgili Bir Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 29, 54-58.
- Deringil, Selim, (2002), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Deyrolle, Théophile, (1875), "Voyage dans le Lazistan et L'Arménie", *Le Tour du Monde*, Paris: Librairie Hachette.
- Economides, D., (1920), *The Pontus and the Right Claims of Its Greek Population*, İstanbul: Léandre Mourkidés Matbaası.
- Smith, Eli, (1833), *Researces of the Rev. E.Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and Into Georgia and Persia, with a visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas in two volumes*, II, New York.
- Flippides, Hrisanthos, (1973), *Eklisia Trapezontos (Η Εκκλησία Τραπεζούντος)*, Atina: Estia Yayınevi.
- _____, (1919), *La question du Pont-Euxin, mémoire soumis à la Conférence de la Paix*, Paris.
- Hasluck, F.W., (2013), *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık*, (çev. Timuçin Binder), II, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Janin, Raymond, (1912), "Musulmans malgré eux, les Stavriotes", *Échos d'Orient*, 15 (97), 495-505.
- Karaca, Ali, Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), İstanbul: Eren Yayınları.
- Lowry, Heath W., (1977), *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi (1461-1583)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özdiş, Hamdi, (2008), *Taşra'da İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilâyeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Pears, Sir Edwin, (1912), *Turkey and Its People*, 2. baskı London,.
- Persecution of the Greeks in Turkey 1914-1918*, (1919), (haz. İstanbul Ortodoks Patrikhanesi), Londra: The Hesperia Press.
- Saylan, Kemal, (2014), *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- _____, (2016), "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Sancağında Yaşanan Gayrimüslim Göçleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 20, 275-292.
- Smith, Michael Llewellyn, (2002), *Yunan Düşü*, Ankara: Ayrıç Yayınları.
- Şerif Paşa, (1919), *Les Turcs et les revendications grecques*, Paris: Imprimerie Hoir
- Şeker, Mehmet, (2017), *Osmanlı Belgelerinde İhtida Kavramı ve Mühtediler*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Şakir Şevket, (2001), *Trabzon Tarihi*, (haz. İsmail Hacifettahoğlu), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tanzimat*, (1940), I, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası.
- Trabzon Vilâyeti Salnamesi 1872*, (1994), (hazırlayan Kudret Emiroğlu),4, Ankara:

Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

Türkan, Ahmet, (2012), *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları

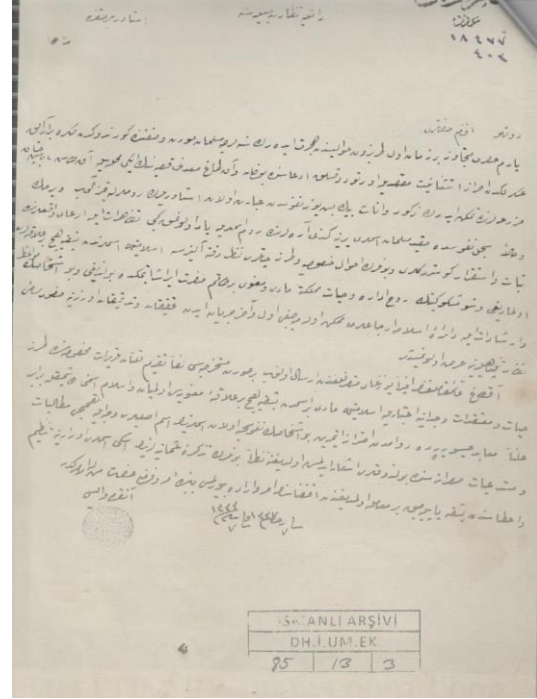
Üçüncüoğlu, Adnan Göngör ve Kömürlü, Eren, (2016), "Osmanlı Dönemi Gümüşhane İli Madencilik Tarihine Genel Bir Bakış", *Yer altı Kaynakları Dergisi*, 5/9, 99-104.

Venizélos, Eleutherios, (1918), *La Grèce devant le Congrès de la Paix*, Paris.

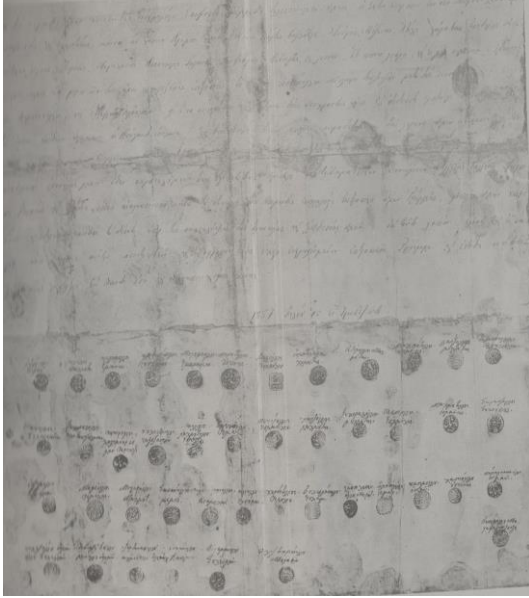
Yılmaz, Özgür, (2008), "Pontus Meselesinin Tarihsel Kökenleri: XIX. Yüzyılda Trabzon Rumları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 31, 161-196.

EKLER

Ek-1: 5 Mayıs 1919 tarihinde Ankara Valisi imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen İstavrilerle ilgili yazı (BOA, DH.İ. UM.EK. 85/13, 5 Mayıs 1919 (1335.M.05).

Ek-2: Gizli Hristiyanlarını temsil edecek komisyonun kurulduğuna dair 44 kişilik temsilcinin imzaladığı 15 Temmuz 1857 tarihli belge. (Flippides, Hrisanthos (1973), *Eklisia Trapezontos* (Η Εκκλησία Τραπεζούντος), Atina: Estia Yayınevi).

Ek-3: İstanbul'a göç etmiş Stavrinli temsilcilerin Yunan Heyeti Başkanı Venizelos'a gönderdiği 22 Şubat 1919 tarihli mektup. (BDIC, "Bureau d'Étude, États-Unis", 39).

